Vladimir Petrović
Centar za kritičko mišljenje Instituta za savremenu istoriju,
Beograd

KA ISTORIOGRAFIJI BEZ NADZORA

Uvaženi šef Katedre za istoriju Jugoslavije, profesor Đorđe Stanković, reagovao je na apel za otvaranje arhivske građe Centra za kritičko mišljenje Instituta za savremenu istoriju na način koji me primorava da mu, u svojstvu autora, a u svoje lično ime, javno odgovorim. Pre svega, zahvaljujem se profesoru na reakciji, zamislivoj doduše i bez nepotrebnog omalovažavanja kolega. Ipak, lepo je znati da delimo isti cilj, i da se on i sam već godinama zalaže za otvaranje arhivske građe. Želim mu sreće u njegovim nastojanjima i iskreno ću se obradovati ukoliko štogod u tome uspe. Time me više čudi što inicijativu koja je usmerena u istom pravcu profesor Stanković, koji je svojevremeno, kao koautor knjige "Istoriografija pod nadzorom", istraživao upravo pritiske i zabrane pod kojima su istoričari stvarali, karakteriše diletantskom političkom pedagogijom. Stoga mi se čini smislenim da pokušam bliže pojasniti suštinu i motive ove inicijative.

Pre svega, u pomenutom broju NIN-a objavljena su dva povezana, ali niukoliko ista teksta – jedan naslovljen "Apel za povećanje dostupnosti arhivske građe", a drugi pod nazivom "Gvozdene zabrane". Potpisnici "Apela" nisu istovremeno i potpisnici teksta "Gvozdene zabrane", čiji smo autori mr Srđan Cvetković i ja, pa se stoga ne mogu ni smatrati odgovornim za stavove izrečene u njemu, već samo za one koji se u apelu nalaze. Potpisnici apela su stručnjaci, istoričari i arhivisti koji se bave savremenom istorijom Srbije i Jugoslavije, i čiji je rad neretko opstruiran kritičnim, konspirativnim stanjem u politici rukovanja arhivskom građom. Potpisnici su takođe javni radnici koji su mišljenja da ovakvo stanje u srpskim državnim institucijama predstavlja balast za srpsko društvo. Naposletku, ali nikako najmanje važno, među potpisnicima su i osobe koje su zbog ove tajnovitosti i politike koja ju je održavala propatili na različite načine – robijali, ili se godinama pitali šta se sa njihovim bližnjima tačno dešavalo. Danas, kada pokušavaju da ih rehabilituju, susreću se često upravo sa gvozdenim zabranama. U tom smislu, teško da se heuristički i etički smisao apela može svesti na "političku pedagogiju", već izvire iz same humanističke suštine društvenih nauka.

Što se teksta "Gvozdene zabrane" tiče, ne čini mi se da je profesor Stanković uspeo da opovrgne očiglednost veze između stepena dos-

tupnosti arhivske građe i demokratizacije društva. Umesto toga, uputio je kratko, selektivno predavanje iz komparativnog arhivskog zakonodavstva, ukazujući pre svega na iskustva Velike Britanije, Francuske i Vatikana. Vatikan je crkvena država, Velika Britanija i Francuska su funkcionalne demokratije. Srbija, međutim, nije ni jedno ni drugo. Crkvena država, nadam se, nikada neće ni biti, ali neće postati ni stabilna demokratija dokle god se naučni autoritet koristi u svrhe zaštite državnog interesa i državne tajne. I u Britaniji i u Francuskoj, regulacija koja postoji u pogledu arhivske građe modifikovana je u više navrata nastojanjem upravo profesionalaca i javnosti, smanjenjem zabrane uvida u dokumenta sa 50 na 30 godina. Da takvih zalaganja, koje nalaže i zdrav razum i profesionalna savest, nije bilo, nijedna država ne bi stavljala na uvid nikakvu dokumentaciju o svojoj aktivnosti. Za očekivati je, naime, da u političkoj eliti postoje otpori po ovom osetljivom pitanju, ali je veoma zabrinjavajuće kada naučna elita, pozvana da unapređuje znanja o prošlosti i da se bori za istorijsku istinu i pravo na istraživanje, ne može da iznedri takav konsenzus.

Srbija je, međutim, radije no sa Britanijom i Francuskom, direktno uporediva sa bivšim komunističkim državama, a njihovo iskustvo govori da otvaranje ključnih arhivskih fondova ne predstavlja "prečicu" i insistiranje na senzaciji, već zadire u suštinu istraživačkog pregnuća. Na političku, društvenu i naučnu dinamiku zemalja Istočne Evrope odsudno je uticala doslednost sa kojom su ovom poslu pristupili. Ne radi se tu o revanšizmu ili pokušajima da se "unucima naplaćuje greh njihovih dedova". Smisao apela i članka nije u selektivnom grabežu građe, otkrivanju agenata i dnevnopolitičkom poentiranju. Zalud podsticati konspirativni mentalitet. Ni iz srpskih, ni iz ruskih, ni iz vatikanskih arhiva neće pokuljati niz zaprepašćujućih otkrića, nebo neće pasti na zemlju kada se oni otvore. Naprotiv, time će se tek otkloniti neke od prepreke za istraživanje onoga što profesor Stanković naziva "suština društvenog totaliteta". Dokumenta su potrebna da bi se podvrgla kritičkoj analizi, obogatila naša znanja o prošlosti i podstakla klimu odgovornosti i transparentnosti. Pristup dokumentima o kojima je reč se različitim mehanizmima može urediti ukoliko zadiru u prava i privatnost pojedinaca, ali se time ne može pravdati njihovo potpuno zabravljivanje, jer zadržavanje građe ne samo što otežava istraživački pristup ključnim događajima političke, društvene i kulturne istorije, već predstavlja i mehanizam društvene kontrole i refleks ustrojstva koji je za nama.

Da bi se olakšavanjem dostupnosti arhivske građe umnogome pomoglo baš celovitijem sagledavanju jednog vremena i jednog poretka, o kojem i danas u javnosti dominiraju mitske i nenaučne predstave, slaže se izgleda i profesor Stanković, budući da se, i pored niza zamerki na

tekst apela, sa ovom namerom lično saglasio i ponudio podršku katedre kojoj je na čelu ukoliko se inicijativa za otvaranje arhivske građe odnosi na sva dokumenta koja su pod embargom od 1918. Razume se da apel teži ka otvaranju svih dokumenata. To ni u jednom trenu nije bilo sporno. Međutim, sasvim je jasno da su problemi sa građom osetljive provenijencije ne samo arhivistički nego i politički. Otuda naglasak na građi nastaloj aktivnošću ministarstava odbrane, spoljnih i unutrašnjih poslova, te bezbednosnih službi, koja predstavlja heurističko "usko grlo", deli se na kašičicu, biva uništavana ili završava u ličnim arhivima bivših državnih funkcionera i privilegovanih naučnika. Stati na put takvoj selektivnosti istovremeno bi značilo i diskontinuirati politiku tajnovitosti, koja je i pre uvođenja komunističkog sistema opterećivala politički život Srbije i Jugoslavije, a opterećuje ga i danas.

Sasvim je tačno da otvaranje arhivske građe predstavlja višeslojan problem koji ima i heurističku, i zakonsku, i etičku, i političku dimenziju. Reč je o odgovornom i komplikovanom poslu kojem se mora pristupiti kompetentno. No, da bi mu se pristupilo, o njemu se mora govoriti.

Nasuprot oceni profesora Stankovića, koji autorima ove inicijative pripisuje nameru da "izazovu malo šuma i malo dima i sve se odmah ugasi", namera je Centra za kritičko mišljenje Instituta za savremenu istoriju da do kraja godine otvori suštinski dijalog između zainteresovanih strana – istoričara i arhivista, državnih institucija, javnih radnika i društva, kojim bi se ovom pitanju prišlo na najozbiljniji način. Uzdam se da će to biti prilika da profesor Stanković, a i drugi, strukturiraju i iznesu argumente protiv ove inicijative.